

КОМПАРАТИВИСТИКА И (ДРУГА) ИСТОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА*

Анджей Хеймей

Превод от полски Рачо Чавдаров

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES AND (AN ALTERNATIVE) HISTORY OF LITERATURE

Andrzej Hejmej¹, Jagiellonian University, Kraków, Poland

Trans. from Polish by Racho Chavdarov², Shumen, Bulgaria

Abstract: *This article examines the relationship between comparative studies and history of literature. While paying special attention to the present-day condition of these two disciplines, the author surveys various approaches, formulated since the early 19th century, which sought to break with the traditional, national model of the history of literature and the ethnocentric model of traditional comparative studies, driven impatiently by both nationalism and crypto-nationalism. In this context, he focuses on the most recent projects of literary history like ‘comparative history of literature’, ‘international history of literature’, ‘transcultural history of literature’, or ‘world literature’ – all of which are oriented towards the international literary history. The article explores the possible reasons for the late 20th and early 21st-century revival of Goethe’s idea of *Weltliteratur* (in the critical thought of Pascal Casanova, David Damrosch, and Franco Moretti) and the recent vogue for ‘alternative’ histories of literature produced under the auspices of comparative cultural studies. At the same time it voices some skepticism about the radical reinvention of comparative studies (along the lines of Gayatri Chakravorty Spivak’s *Death of a Discipline*).*

Key words: *comparative literature, cultural comparative studies, history of literature, *Weltliteratur*, world literature*

Споровете около компаративистиката, от една страна, и историята на литературата, от друга страна (има предвид „вътрешните“ спорове), навлизат след 90-те години на XX век в нова фаза: отслабването или дори изоставянето на някогашните канони на всяка от тези литературоведски

---

* Статията е публикувана в списание *Ruch Literacki*, т. LIII, 2012, з. 4-5, pp. 401-422.

¹ Prof. Dr. Hab. Andrzej Hejmej is a lecturer at the Faculty of Polish Studies of the Jagiellonian University in Kraków, Poland. Member of the Committee for the Study of Literature of the Polish Academy of Sciences and the Polish Society for Literary Comparative Studies. He is interested in the literature of the 20th and 21st centuries, the latest theories of literature, comparative culture, and the phenomena of intermedia in common culture (due to the connections of modern literature with music). Email: andrzej.hejmej@gmail.com

² Assoc. prof. Racho Chavdarov, PhD, is a specialist in Slavic literatures and comparative grammar of the Slavic languages. Research interests: history of Slavic literatures, comparative studies, the avant-garde in Slavic literatures.

дисциплини довежда, така да се каже, до тяхното случайно, поредно обединение. През 2004 г. участниците в конференцията “Studying Transkultural Literary History” (Lindberg-Wada, 2006), между които Андерш Петершон (Pettersson 2006a), Давид Дамрош (Damrosch, 2006) и Франко Морети (Moretti, 2006), дискутират в Стокхолм „транскултурната история на литературата“. През 1994 г. Марио Х. Валдес и Линда Хъчън излизат с девиза: „Да се осмисли отново историята на литературата – „компаративистично“ (Valdés, Hutcheon, 1994). Според тях промяната на картината на съвременната хуманитаристика през XX век, под въздействието на постструктуралисткия прелом, постхайдегеровската херменевтика, новия историзъм и дебатите за историографията от последното столетие (като се започне от Ницше) и най-накрая на широко разбираните постколониални изследвания, обуславя прехода от традиционния национален модел на литературната история – модел, който е „монолитен“ – към компаративистичен модел (споменатите тези развиват: Hutcheon, 2002, Valdés, 2002). Няма съмнения, че тази тенденция, усилваща се през последното десетилетие, съществува от определено време, за което свидетелства, между другото, публикуването от почти 40 години на поредните томове по сравнителна история на литературата³ в серията „Сравнителна история на литературата в европейските езици“ – под егидата на Международното дружество за сравнителна литература“(AILC) (цялата серия е замислена като международен транслитературен дисциплинарен проект, ориентиран към ред проблеми като: международни художествени движения; географски региони, например Средно-Източна Европа, Латинска Америка; повратни точки и „възли“, тоест, преломни събития и дати, например 1989 (cf. Volecki, 2004); културни институти като театър; културни центрове – градове; феномена на цензурата и стереотипите). Формулировката „сравнителна история на литературата“, която многократно се повтаря в последните две десетилетия (cf. Valdés, Hutcheon, 1994), е позната впрочем благодарение на немското определение *Vergleichende Literaturgeschichte*, или поне на прецизните обяснения на Рене Уелек, който през 50-те години на миналия век разграничава няколко негови значения (Wellek, 1974). Поради историческите перипетии на традиционната литературна компаративистика днес се предпочитат малко по-различни формули: „сравнителна“ история на литературата (Valdés, Hutcheon, 1994, p. 2 and the following) (разликата се подсказва от дребен нюанс – кавичките), „международна история на литературата“, „транскултурна история на литературата“ (споменатата стокхолмска конференция, а също така проектът на скандинавските компаративисти, представен от Андерс

³ През 2004–2010 г. в тази серия излиза цикъл от 4 тома по история на литературните култури в Средна и Източна Европа – *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, v. 1, Ed. M. Cornis-Pope, J. Neubauer, Amsterdam 2004 (v. 2, 2006; v. 3, 2007; v. 4, 2010).

Петерсон – Pettersson, 2006⁴), или пък „сравнителна световна литература“ – предложение, между другото, на Дейвид Дамрош (Damrosch, 2011) (впрочем, „световна литература“ е едно от значенията на „сравнителната история на литературата“, което отчита още Уелек).

Имайки предвид актуалната ситуация, а именно концепцията за световна литература, бих искал да обърна внимание на широко разбираните връзки на литературната компаративистика с историята на литературата, осмислени от гледна точка на „дисциплината извън дисциплината“ (cf. Ferris, 2006⁵). Тези връзки в исторически смисъл са несъмнено очевидни, като се има предвид, че литературната компаративистика е възникнала през XIX век, – по времето, ако използваме определението на Франсоа Жос, на „ожесточени национализми“ (Jost, 1997) – като критично продължение на изолираните национални литератури, и е представлявала отговор на задължителния модел на националните литературни истории, които впрочем също са доста усложнени, понеже се променят радикално през последните два века. Като следствие от това компаративистиката и историята на литературата в някои случаи се поставят в силна опозиция, пример за което е идеята на Гьооте за „световна литература“ (*Weltliteratur*) и по-младата от нея с 50 години идея за компаративистиката на Хуго фон Мелцъл, а днес пък – новите концепции за световна литература, между които „световна република на литературата“ на Паскал Казанова, „световна литература“ на Дейвид Дамрош, или „световна литературна система“ („втора“ *Weltliteratur*) на Франко Морети, а също така различните колективни проекти, определяни ту с названието „сравнителна“, ту с „международна“, а понякога и „транскултурна“ история на литературата. В други случаи споменатите връзки се третират инклузивно (инклузивните концепции се отнасят в най-голяма степен към традиционната литературна компаративистика). В трети случаи пък двете дисциплини направо се отъждествяват, вследствие на което формулировката „сравнителна литература“, заимствана от френски и английски език по законите на калкирането, се възприема като лишена от логика, а определението „сравнителна“ – като плеоназъм. Разбира се, тези три само скицирани подхода в никакъв случай не изчерпват въпроса за сложните връзки между споменатите дисциплини (сами по себе си дадените подходи днес се оказват недостатъчни, неадекватни⁶), не привнасят задоволителна „археология“ на връзките. Накрая трябва да се допълни, че днес се критикуват не само някогашните проекти, но и най-новите – концепциите за „световна литература“, например диагнозите

⁴ Виж коментара на Й. Кажимерски (Kazimierski, 2010).

⁵ Предложението на Ферис коментирам в статията си „Нестабилността на компаративистиката“ (Wielogłós, 2010, пг 1-2, pp. 68-84).

⁶ Това посочва пряко Хенри Римак: „Склонни сме да смятаме, че изкуственото разделение на работата на изследователите на националната литература, компаративистите и изследователите на световната литература не е нито възможно, нито забранено“ (Remak, 1997).

на Гаятри Ч. Спивак, авторката на текст, посветен на „екстремалната компаративистика“ (*comparativism in extremis*) (Spivak, 2009).

Последният от трите подхода, различните опити за отъждествяване на двете литературоведски дисциплини, продиктувани от картината на компаративистиката през XIX век – сближаването ѝ с националните истории на литературата, ширенето на идеите за националност (cf. Kuziak, 2010, p. 132 and the following), национализма и криптонационализма (Damrosch 2011, p. 170), затваря понякога проблема за сравнителното литературознание като отделна дисциплина. Добре познато е становището на Бенедето Кроче, който на въпроса за своеобразието на сравнителния метод – фактически основа за решаващия отличителен белег на компаративистиката – формулира през 1903 г. еднозначен отговор: „Няма съмнение в това, че същият метод се използва в историята на литературата“ [...] (Croce, 1903, v. 1, p. 77). Италианският естетик оспорва идентичността на новата дисциплина и направо отрича основателността на нейното съществуване:

[...] не разбирам с какво би могла да се отличава „историята на литературата“ от „сравнителната история на литературата“ [...] с изключение на това, че плеоназмът „сравнителна“ би трябвало да посочва изискването за създаване на *фактически комплексна история на литературата и съзнанието за широтата на такава задача* (Croce, 1903, v. 1, p. 80⁷).

Възможността за подобно разбиране на отношенията между литературната компаративистика и историята на литературата (а по-точно – снемането на тези отношения) само сигнализира, както можем да си дадем сметка, че то е дочакало своите различни продължения през XX и XXI век. Струва си при това да помним, че литературната компаративистика в умерени изказвания е третирана като помощна за литературознанието наука, а в по-радикални – като излишен субститут на някогашната филология (такова мнение сред полските литературоведи разделя например Анджей Боровски), или пък като преддверие на „световната литература“, както в случая с теорията на Франко Морети (тези въпроси изискват по-внимателен анализ при друг случай).

И така, в играта остават първите два подхода, определяни тук условно с названието „опозиция“ или „инклузия“ (еднакво добре можем да си послужим с две познати на читателите на Морети метафори: „вълна“ и „дърво“). Най-простата и направо образцова инклузивна концепция – схемата за свързваемостта на двете литературоведски области – предлага Жан Мари Каре в Увода към книгата „Сравнителната литература“ („La littérature comparée“), която през 50-те години публикува Мариус Франсоа Гиар:

⁷ Отглас от извода на Кроче прозвучава по-късно у Маурицио Ман: „Това със сигурност е същата изследователска дисциплина, същите средства и същите цели, затова няма нужда да се използва друго название. *Vergleichende Literaturgeschichte*, сравнителната история на литературата, е по същество истинската, съществената история на литературата. Добавянето на определението „сравнителна“ е очевиден плеоназъм, който не може да бъде оправдан“ (Mann, 1918, p. 20).

„Сравнителната литература“ е клон на историята на литературата“ (Carré, 1951, p. 5). В случая с инклузивните формулировки, тоест, продължения, а, следователно, установяването или отричането на зависимостите, се стига несъмнено до спекулативна дестабилизация. Традиционната литературна компаративистика (позитивистична, евроцентрична и т. н.) прекрачва границите на отделната национална история на литературата и по начин, по-малко или повече тенденциозен, я ситуира в контекста на другите национални литературни истории. Този род образцово предложение формулира през 30-те години на XX век Паул ван Тийгъм, според когото сравнителната литература допълва и свързва историите на националните литератури (Tieghem, 1931, pp. 16-17). (Такова виждане, трябва да добавим, възприема донякъде Стефания Скварчинска, утвърждавайки в по-широка литературоведска перспектива, че компаративистиката трябва да доминира над всички други литературоведски дисциплини, като купол, който увенчава зданието на литературната наука“ – Skwarczyńska, 1975, p. 267). Следователно литературната компаративистика – като своеобразно продължение, – се превръща, ако може да се каже така, в *добавъчна история на литературата*, история на литературата от „втора степен“, метадисциплина, и изпълнява, ако се позволим на критиката на Кроче, „изискването за създаване на фактически комплексна история на литературата“. При такива обстоятелства, когато литературната компаративистика се среща с традиционната (национална) история на литературата – в духа на инклузията, когато едната представлява „продължение“ на другата, се конструира по-висш порядък чрез действието „завладяване“ – ражда се неизбежен конфликт на интереси. Франсоа Жос го дефинира през 1968 г. лаконично и сентенциозно: „който обхваща твърде много, задържа малко“. Според „народниците“ компаративистите са повърхностни“ (Jost, 1997, p. 49).

Ако обобщим казаното на този етап, традиционната литературна компаративистика постига парадоксално своята слаба идентичност, „легитимира се“ в контекста на историята на литературата – или прекрачва нейния хоризонт и по този начин я дестабилизира, или я проблематизира, съществувайки в явна опозиция с нея (този проект, според който компаративистиката е *enfant terrible* на тогавашната история на литературата, въпреки старанията на Гюте и Мелцъл, остава нереализиран през XIX век в широк мащаб). С други думи, литературната компаративистика, независимо от вариантите си (очевиден е случаят на опозиция, а по-малко очевиден – на инклузия) – изпълнява, така да се каже, подривна функция по отношение на историята на литературата, става от началото на своето съществуване дестабилизираща сила, разрушава порядъка, който налагат историите на националните литератури (и в този смисъл компаративистиката придобива образа, както твърди по съвсем друг повод Дейвид Ферис, на контранаука – „дисциплина извън дисциплината“).

Естествено, въпросът за споменатите връзки се усложнява изключително в днешната действителност, в ситуацията на засилване на вниманието както към компаративистиката и кристализирането на различни течения на културната компаративистика (сф. Нејмеј, 2010) оставащи в силна опозиция спрямо традиционната, така и към историята на литературата – отдалечаването през XX век от традицията на лансонизма (от модела на Гюстав Лансон, „създателя на най-ортодоксалната история на литературата“, както Рене Етиамбл оценява „Историята на френската литература“ – „Histoire de la littérature française“ – от 1894 г.), отказа от позитивистично разбираната фактография, от каталогизирането на шедеври, от налагането на твърди канони на литературата въз основа на линейността и хронологичната система, и най-общо казано, отказа от йерархизиращия универсализъм. Актуалното състояние на нещата схващат добре Стивън Грийнблат („Няма една история на литературата и дори трудно бихме могли да си представим как би изглеждала една такава история“ – Greenblatt, 2006, pp. 273-274⁸) и Гаятри Ч. Спивак, която си служи с две определения: „смърт на дисциплината“ (Spivak, 2003) и „екстремална компаративистика“. В зависимост от интересите на двете разминаващи се, съществуващи в компромис течения на компаративистиката – съществуват два принципни метода на „реконструиране“ (това е според мен неизбежната в този случай дума) на историята на литературата: хоризонтът на традиционната литературна компаративистика е очертан от доминиращия национален модел на история на литературата, на изолирани от себе си истории на литературите, докато хоризонтът на културната компаративистика – от „другата история на литературата“, от концепциите за „световна литература“ на Дейвид Дамрош и Франко Морети и редица трансдисциплинарни проекти, например като споменатата транскултурна история на литературата. Новото разбиране и осмисляне на задачите на историята на литературата в актуалните компаративистични изследвания, създаването на *микрочанони* (както предлага Дамрош – Damrosch, 2003, p. 298), наричам условно „друга история на литературата“, разбира се, осъзнавайки, че тази формула е била по-рано многократно използвана например от Тереса Валас (в заглавието на книгата „Възможна ли е друга история на литературата?“, Краков, 1993) и от преводача на Франко Морети (в подзаглавието на френското издание на книгата „Graphes, cartes et arbres. Modèles abstraits pour une autre histoire de la littérature“ / „Графики, карти и дървета. Абстрактни модели на една друга история на литературата“ - Moretti, 2008). Формулата „(друга) история на литературата“ – като формула

⁸ Още през 60-те години Ролан Барт поставя основния проблем на историята на литературата: „Трябва да се откъсне литературата от отделния субект! Що за раздвоение, дори парадокс! Но историята на литературата е възможна само на тази цена; сведена до своите институционални граници, историята на литературата ще стане просто история“ (Barthes, 1970, p. 173).

палимпсестова – притежава в случая две значения: първо, отнася се едновременно и към традиционната история на литературата, и – в ситуацията на критика или прекрочване на нейния хоризонт – към „другата история на литературата“, иначе казано, разкрива конфликта между двата различни модела на история на литературата (и техните отчетливи елементи: универсален канон и временни микроканони), и второ, което за мен е също много важно, – извежда наяве опасенията дали „другата история на литературата“ въобще е осъществима в перспективата на т. нар. нова компаративистика.

***Weltliteratur* – национализъм (реперкусии)**

Отношенията на литературната компаративистика с националната история на литературата (а по-широко: с националната филология) не са обаче така еднозначни и очевидни, както представения по-горе образ на инклузия (взаимопроникване). По две различни причини: с оглед на самия феномен литература, на нейните неизбежни политически и национални обвързвания⁹, а също така с оглед на съществуващите от началото на XIX век насам случаи на опозиция (тоест, проблематизиране на националната история на литературата), към които литературоведите се връщат охотно през втората половина на XX век и през XXI век. От друга страна, озадачаващ изглежда фактът, че днес понякога се забравя за действителните „начала“ на компаративистиката; от тази гледна точка се открояват американските компаративисти, особено привържениците на постколониалните изследвания, които редуцират компаративистиката изцяло en bloc до инклузивния симбиозен модел. Както пишат например авторите на т. нар. доклад на Бернхаймер: „Всъщност компаративистиката способства за укрепването на идентичността на нациите-държави като въображаеми общности, които се опират на естествената основа на националния език“. Преди обаче да стане това, преди да надделеят акцентите върху националността и национализма (в смисъла, който анализира задълбочено Б. Андерсън – Anderson, 1983), се появява концепцията на Гьоте за хуманизма, а по-късно, през XIX век – концепцията за сравнителното литературознание на Хуго фон Мелцъл или на Хътчесън Познет (Posnett, 1886). Така че не греша Рене Уелек през 50-те години на миналия век, когато подчертава факта, че отначало компаративистиката е кристализирала в явна опозиция спрямо историите на националните литератури. Именно това противопоставяне на херметичните национални филологии ще се окаже решаващо за значимостта на Гьотевата идея за „световна литература“ (see Virius, 2000 и Strich, 1995), представена от поета в неговия разговор с Екерман от 31 януари 1827 г. По време на този разговор авторът на „Западно-източен диван“ твърди, че „националната литература сама не значи много, настъпва времето на световната литература и всеки ще

⁹ Този проблем разглежда задълбочено Паскал Казанова в книгата си *La République mondiale des Lettres*, Paris, 1999).

трябва да съдейства идването на това време да се ускори¹⁰ (Ekerman, 2019, p. 188). „Световната литература“ във версията на Гьоте трябва да разчупи опасния национален модел, да стане, най-общо казано, алтернативно предложение спрямо тогавашната история на литературата. От ключово значение се оказва не някакъв опит за изграждане на определен образцов канон, а хуманистична позиция, съгласно която се предполага както единство на разнообразните литератури, така и запазване на тяхната разнородност¹¹. Гьоте има при това пълното съзнание за съществуващите опасности, особено заплахите, свързани с идеологията, мисленето според категориите на културната хегемония. Днес, независимо от оценките на неговата визия (а тя се сблъсква с крайно различни схващания; например съвсем куриозното мнение на Ян Мукаржовски – обвинението в буржоазен замисъл...), трябва да подчертаем, че предложението на немския поет представлява в някаква степен предричане на актуалните интеркултурни изследвания. Този проект е изначално утопичен, неинституционален – и в този смисъл подобен например на концепцията за „екстремална компаративистика“, която налага в последно време Гаятри Ч. Спивак.

Половин век след разговора на Гьоте с Екерман – през 1877 – радикална критика на традиционната история на литературата формулира Хуго фон Мелцъл (Fassel, 2005, Damrosch, 2006). Основателят на първото компаративистично списание „Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok“ / „Zeitschrift für vergleichende Literatur“ („Списание за сравнителна литература“) от 1877 г., човек необикновено проникателен във виждането за тогавашната социокултурна и политическа действителност, сигнализира за кризата в компаративистиката и изисква в програмната си статия „Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Literatur“ („Предварителни задачи на сравнителната литература“) незабавна реформа на *литературната историография*. Той твърди: „Днес няма по-изчерпана територия от историята на литературата“ (Meltzl, 1877, p. 181). А по-нататък:

Това, че нашата модерна история на литературата в този вид, в който понастоящем се практикува, е само *ancilla historiae politicae* или дори *ancilla nationis*, в най-добрия случай *ancilla philologiae* (в модерното значение на последната дума), знае всеки свободен от *предразсъдъци* учен (Meltzl, 1877, p. 180).

Мелцъл се изказва точно против съществуващата в дадената епоха история на литературата, като твърди, че именно компаративистиката (използването на сравнителния принцип) ще направи възможно

¹⁰ Впрочем красноречивостта на тези думи ярко и ефектно подсилва Уелек: „Това е идеалът за велик синтез, благодарение на който национални литератури биха били гласове в огромния международен хор [...]“ (Wellek, 1974, p. 59).

¹¹ В този контекст, струва ми се, трябва да впишем мнението на Мариан Широцки, че за Гьоте „световната литература“ не е „сбор от национални литератури, а естетично-хуманистично качество, сбор от най-добрите творби на отделните народи, - творби, които се отличават с дълбок хуманизъм и естетически качества и оказват въздействие върху националните литератури (Szyrocki, 1981, p. 245).

премахването на модела на историографията, задължителен през XIX век. Струва си при това да се допълни, че той не само поставя под въпрос методологията на историка на литературата (неговите изкуствени и куриозни историко-литературни периодизации, основа за които стават, да речем, политическите събития или направо смъртта на кралете) (Meltzl, 1877, p. 180). Този компаративист подчертава между другото значението на превода, въвежда в обхвата на компаративисткото мислене проблеми, коментирани през последните десетилетия на широка скала – проблемите за интердисциплинарността, – посочвайки именно необходимостта от сътрудничество на сравнителното литературознание с езиковедството, философията, естетиката, етнологията, антропологията (това без съмнение е ясно предричане на интердисциплинарните изследвания, които ще променят радикално образа на компаративистиката през втората половина на XX век). Изследователят съзира и политическите измерения на компаративистиката (от групата езици, възприети от редактора на списанието, е изключен руският език, в знак на протест против руската забрана за използването на украинския език в Украйна). Неговите амбициозни намерения засягат и това компаративистът да се легитимира чрез познаването на множество езици, да постигне особен вид езикова компетентност (впрочем изучаването на различни, не само родствени езици, е един от т. нар. стандарти, постулирани от американските компаративисти през 60-те и 70-те години на XX век). Размахът на концепцията на Мелцъл, независимо от едностранчивата критика на Етиамбл („тази ограничена концепция за „световна литература“ ми се струва съвсем остаряла“ – Etienneble, 1997, p. 73), се цени и до днес – особено признание получава опитът за отдалечаване от национализма, предложението за скъсване с националната или също така „националистичната“ история на литературата.

Несъмнено визиите за литературната компаративистика през XIX век – на Гьоте (интелектуално движение) и на Мелцъл (институционално начинание) – са насочени срещу ширещия се национализъм. На практика обаче компаративистиката бързо възприема грешките на тогавашната история на литературата и ражда парадоксално поредните национализми (достатъчно е да си припомним например констатациите на Филарет Шал, автора на текста „*Littérature étrangère comparée*“ / „Чуждата сравнителна литература“ (Chasles, 1835), които Дамрош признава за проява на криптонационализъм, или различните разработки на Джоузеф Текст)¹². В това отношение картината на компаративистиката не се е променила много с влизането в XX век, поради което Уелек обобщава ситуацията на дисциплината в категорията на парадокса (Има известен парадокс

¹² Другояче казано, Мелцъл отбелязва, че понятието на Гьоте „световна литература“ е било зле разбрано от немския историк на литературата и политик Георг Готфрид Гервинус (Georg Gottfried Gervinus), автора на „Наръчник по история на поетичната национална литература на немците“ / *Handbuch der Geschichte der poetischen National-literatur der Deutschen*, Paris: Baudry, 1843 (Meltzl, 1877, p. 179).

в психологическата и обществената мотивация на заниманията със „сравнителна литература“ в последния половин век. Тя е възникнала като реакция срещу тесногърдия национализъм на повечето изследвания през XIX век, като израз на противопоставяне спрямо изолационизма на мнозина историци на литературата – френската, немската, английската, италианската и др. (Wellek, 1979, p. 396) и при това подчертава като че ли най-дискусионното измерение на сравнителното литературознание, което днес, във времето на глобалната икономическа криза, можем да определим като – *polens volens* – художествено счетоводство:

Скритият патриотичен мотив на много компаративистични изследвания във Франция, Германия, Италия и др. довежда до създаването на особена система на литературно счетоводство, насочено към преувеличаване на заслугите на дадена нация чрез доказване на максимален брой влияния върху други нации, или, в по-деликатен вид, към доказване, че собствената нация на автора е усвоила и „разбрала“ чуждия майстор по-пълно от други нации (Wellek, 1979, pp. 397-398).

Именно към такъв компаративистичен подход ни приканва през 30-те години на XX век Паул ван Тигем в манифеста на науката за влиянията, книгата „*La littérature comparée*“ („Сравнителната литература“), публикувана за пръв път през 1931 г. и преиздавана след това няколко пъти. Той предлага арбитражно, дискусионно от днешна гледна точка разделение на литературоведските изследвания, а именно обособяване на три перспективи: „национална литература“ (*la littérature nationale*), „сравнителна литература“ (*la littérature comparée*) и „всеобща (световна) литература“ (*la littérature générale*). Неговият изключителен изследователски оптимизъм произлиза преди всичко от възприемането на елементарен количествен критерий, съгласно който националната литература се ограничава до литературата на една страна, *компаративистиката – до две литератури* (van Tieghem, 1957, p. 170), а всеобщата (световната) литература не се подчинява на никакви ограничения, отчита всички съществуващи литератури. За компаративистиката на ван Тигем, както се вижда, характерна се оказва подчиняващата стратегия на изследване на бинарните отношения между две национални литератури, повсеместно критикувания отдавна жест на културно завладяване (cf. Wellek, 1979, p. 69).

Още в средата на XX век за опасностите на национализма или криптонационализма в сравнителните изследвания говорят открито много компаративисти: Ерих Ауербах, Албер Герар (компаративистиката, по негово мнение, представлява противотезест за „националистичната ерес“ – Guérard, 1958, p. 4), Уелек, Етиамбл, Жос, а в началото на XXI век – почти всички... Дейвид Дамрош ни убеждава, че компаративистиката е „лекарство срещу болестта на националистичния сепаратизъм, шовинизъм и взаимна враждебност“; Емили Аптър доказва, че литературната компаративистика, особено след 11 септември 2001 г., „няма национална принадлежност“ (Apter, 2010, p. 559), а Гаятри Ч. Спивак постулира своеобразен „превод“ – „езикова равноценност“ (Spivak, 2008, p. 132).

Борба с национализма на дисциплината подема в началото на 50-те години на ХХ век компаративистът изгнаник Ерих Ауербах, чиято същност отлично изразява едно от изреченията, завършващи текста „Филология на световната литература“: „нашето филологическо отечество е земята; то вече не може да бъде нацията“ (Auerbach, 1976, p. 214). Финалните изводи очертават една нова парадигма (*non nova, sed nove*): „Трябва при променените обстоятелства да се върнем към това, което е притежавала още преднационалната средновековна култура: към познанието, че духът не е национален“ (Auerbach, 1976, p. 214). Ауербах по очевиден начин отправя към концепцията на Гьоте, съзнателно се връща към идеята на немския поет след повече от 100 години, за което говори самата заглавна формулировка *Philologie der Weltliteratur*. Той съзира разлагането на „вътрешните основи на националното битие“, засилването на асимилицията на културите – своеобразно предричане на значително по-късната теория на транскултурността – и „процеса на концентрация“ (неговото изложение отлично отговаря на проявите на глобализацията в съвременния свят). Което обаче е най-важно, Ауербах налага нова стратегия на компаративистичното изследване, което да бъде резултат от широкия хоризонт на изследователя и следването на „инстинкта на собствените интереси“. Именно този индивидуален подход към интерпретирането на литературата, субективността на интерпретатора, която намира ярък израз в Ауербаховската формула *Ansatzpunkt*, се оказват ключови (това е подчертано по особен начин от Едуард Саид като автор на увода към едно от изданията на „Мимезис“ (Said, 2003, p. XXXII).

Рене Уелек в своята многократно коментирана от различни литературоведи критика от 50-те години на миналия век – „Кризата на сравнителната литература“ – осъществява стриктен баланс на дисциплината. Той съзира ценността на компаративистичните изследвания и изтъква аргументация, която е в духа на изказването на Ернст В. Курциус (Curtius, 1948)¹³, но разкрива и техните съществени недостатъци. Уелек нарича без колебание литературната компаративистика „застояла локва“, при което подчертава факта, че ван Тигеновите изследователски тези водят само до *regressum ad infinitum* (Wellek, 1979, p. 394). В тази ситуация изследователят напомня за хуманизма във връзка с традицията на Гьотевото мислене и посочва пряко евентуалните възможности за преодоляване на безизходицата, опирайки се впрочем на тезата на Кроче, перспективите на руския формализъм, *Новата критика* (*New Criticism*), марксизма или психоанализата.

¹³ „На сравнителната литература се дължи огромната заслуга за преодоляването на вредната изолация на историите на националните литератури; несъмнено правилна (и подкрепена от голям брой доказателства) е нейната концепция за единната западна литературна традиция, споена от мрежа от безброй връзки“ (Wellek, 1979, pp. 392-393).

През 60-те години на XX век завръщане към Гьоте провъзгласява също по типичен за него начин Рене Етиамбл, представяйки проблема във формата на реторичен въпрос – „Трябва ли да се ревизира понятието *световна литература*?“ (това е заглавието на доклад, прочетен на IV Конгрес на AILC – Международната асоциация по литературна компаративистика – във Фрайбург през 1964 г.). Първо, френският компаративист защитава немския поет от абсурдните, тенденционни изявления: „По въпроса за „световната литература“ (*Weltliteratur*) Гьоте не казва нищо, което би дало и най-малък повод да виждаме в него агент на империализма. Напротив, прославяйки „световната литература“, той имплицитно осъжда немския национализъм“ (Etiemble, 1997, p. 72). Второ, Етиамбл предпазва от отъждествяването на „сравнителната литература“ с *Weltliteratur*: „[...] Ако сравнителната литература има някакви общи допирни точки с *Weltliteratur*, то изключително като път, водещ към нея, а не като нейно съответствие“ (Etiemble, 1997, p. 73). Трето, той повдига важни етични проблеми – много години преди диагнозите, които днес са всеобщо известни най-вече благодарение на постколониалните изследвания, френският компаративист формулира следната теза: „недопустимо е обаче някой, който не е готов да направи усилие за преодоляването на детерминизма, свързан с родното му място, да се занимава със „световна литература“ или просто с литература“ (Etiemble, 1997, p. 78). Етиамбл, който като Гьоте изтъква значението на превода, мечтае всъщност за нова история на литературата (според него трябва да се разработи не история на литературата, а история на литературите). Компаративистът предпоставя съществуването на трансдисциплинарните изследвания, а оттук следва, че *реалната история на литературата, или история на литературите*, ще възникне като резултат от професионализацията, от съвместната работа на група изследователи. Противоречивостта на Етиамбл е добре позната – така че, когато вече има предвид колектив от млади парижки литературоведи, способни да напишат в бъдеще тази „история на литературите“, той ни изненадва с окончателния си извод: „Така че в момента, когато *Weltliteratur* се окаже най-после възможна, тя става едновременно с това почти невъзможна“ (Etiemble, 1997, p. 78¹⁴).

Реактивирането на *Weltliteratur*: световната литература

Неизбежният процес на хомогенизиране на отделните литератури в световната литература, което подчертава, между другото, Дж. Кълър, е наложен не от компаративистите, а от самата литература (Culler, 2006, pp. 245-246) – от „световната Република на литературата“, ако използваме удачното определение на Паскал Казанова. Именно затова принципиялният отзвук от доклада на Бернхаймер се ограничава – според убеждението

¹⁴ В тази перспектива не е трудно да се оцени финалният резултат от такива значително по-късни реализации на историята на литературата, като например проекта на Дени Олие (Hollier, 1989).

на Кълър – до основния въпрос: как сравнителното литературознание трябва да се справя със „световната литература“ (Culler, 2006, pp. 245-242), с йерархичната структура на литературния свят, чиято характеристика представя Казанова в един от разделите на „световната република на литературите“ (Casanova, 2008). Модерната компаративистика според Д. Дамрош се активира от „[...]линиите от връзки, преминаващи през конфликтните граници между народите и културите, и новите линии на сравнения, пресичащи установените в световната литература подялби на хиперканон и антиканон“ (Damrosch, 2010, p. 380); иначе казано – от широко разбирания интеркултурен диалог и всички опити за противопоставяне на хегемонията на хиперканона. Авторът на книгата „What is World Literature?“ / „Що е световна литература?“ (Принстън, 2003) заема умерена позиция спрямо въпроса за „световната литература“ (Damrosch, 2009), като я разглежда в три аспекта, а именно читателското обръщение, превода и литературната продукция. Литературоведът ни доближава до феномена „световна литература“ (едновременно общостен и индивидуален), като си служи с тричленната дефиниция:

1. Световната литература е елиптично отражение на националните литератури.
2. Световната литература е творчество, което печели при превода.
3. Световната литература не е установен канон от текстове, а начин на четене: форма на безкористно ангажиране със светове извън нашето собствено място и време (Damrosch, 2003).

Първият аргумент – засягащ елиптичното отражение на националните литератури – означава в случая със „световната литература“ съществуване (конфликт) на същите тези литератури. Съвместното съществуване, да повторим още веднъж след Кълър, е продиктувано не от действителността или от академичната практика, а от самата природа на литературата, която се ражда в определено национално пространство и запазва белезите на своя произход също така в пространството на световната литература. Дамрош осмисля същността на цялото това явление в категориите на елиптичното пречупване (по-точно: има предвид фигурата на елипсата и „двойното пречупване“, осъществяващо се в обхвата на целевата / таргет култура и културата източник), като доказва, че неговата динамика е съвсем различна в случая, по думите на Уелек, на „обмена между две литератури“ (Wellek, 1979, p. 393). Вторият аргумент служи за експонирането на ролята на превода в ситуацията на световната литература и на ключовото значение на транслатологията (става въпрос за радикална промяна на виждането за художествените преводи – третирането им по автономен начин, а не за завладяване или пригласяне на някогашните космополитични изблици. Третият аргумент на свой ред засяга начина на четене, отварящ перспективата за интеркултурен диалог – както може да се каже днес (изключително сполучлива изглежда дефиницията, предложена

от Дамрош: „форма на безкористното ангажиране със световите извън нашето собствено място и време“). Американският компаративист – в съответствие с приетите постановки – се отказва от канона, възприема както интензивното четене (ограничено само до няколко творби), така и екстензивното (отнасящо се до много творби), склонен е да говори най-много за „микроканони“. Той се обявява накрая за трансдисциплинарните изследвания, а за добър техен пример признава споменатата по-горе серия по сравнителна история на литературата, излизаща от няколко десетилетия под патронажа на AILC.

Авторът на другата история на литературата, волю-неволю, се връща, разбира се, към мисълта на Гьоте, към „старите амбиции за *Weltliteratur*“ (Moretti, 2000, p. 54), оставайки твърдо при предположението, че световната литература не е научен предмет (това е основа за създаване на всякакви канони), а „проблем“, изискващ прилагането на нови критически методи. Отчетлива емблема на новия подход към литературата става формулата „четене от дистанция“¹⁵ – *distant reading*, третирана като условие за познанието (Moretti, 2000, p. 57) (този подход означава не само изоставяне на практиката на т. нар. *close reading* / „затворено“, или „близко“ четене, а и проблематизирането на много традиционни литературоведски виждания). В „*Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary History*“ се вижда чудесно, че Морети по принцип се интересува от цялостите и отношенията в макроскалата. Затова използва охотно нелитературоведски методи („общии методи“), като си служи ту с диаграми, заети направо от т. нар. количествена история, или икономическа история (по такъв начин обяснява например развитието на романа в Англия), ту – по образеца на географските науки – с карти (този метод използва в „Атлас на европейската новела – 1800-1900 – Moretti, 1998), а понякога – вдъхновен от историята на еволюцията и неодарвинизма – с дървета (анализира в съответствие с тази схема резонанса на криминалните романи на Конан Дойл или феномена на международната експанзия на неособствено пряката реч).

При такива постановки историята на литературата – създавана, както фриволно нарича това Морети, от „втора ръка“, избягваща непосредствената връзка с текстовете – става нещо съвсем различно от дотогавашния неин облик, оказва се преди всичко противоположност на националната историография. Конфликта на световната литература с националната литература италианският литературовед обяснява не без въображение, понеже посяга към метафората „дърво“ („филогенетично дърво“ в Дарвинов смисъл), а също така към метафората „вълна“ (в

¹⁵ Тази практика на четене е обяснена от Морети още в текста „*Conjectures on World Literature*“. (Струва си да се добави, че за неговите противници постановката „четене от дистанция“ поражда като следствие парадокса, използван от Пиер Баяр (P. Bayard) в заглавието на неговата книга „*Comment parler des livres que l'on n'a pas lus?*“ („Как да говорим за книгите, които не сме чели?“), (Paris, 2007).

значението, интересуващо колкото езикознанието, толкова и генетиката или археологията). Тези две крайно различни, нямащи допирна точка метафори, позволяват на Морети да улови, по собственото му мнение, два механизма: прехода от единство към разнородност („дървото“ илюстрира например разклоняването на европейските езици от индоевропейският дънер), а също така от разнородност към единство („вълната илюстрира например неограничената експанзия на холивудските филми или на английският език в днешниот свят). Световната култура – и това е основната теза на учението – е изцяло подчинена на тези два механизма, чието действие се вижда нај-добре в случај со националните држави (които функционираат по образец на „дървото“) и на финансиските пазари, развиващи се или подчиняващи се на рецесијата (тоест, функционираат по образец на „вълната“). Заедно со ова тој модел не е тешко да биде искористан и во друго измерение: така например првата метафора може да карактеризира успешно националната литература, а втората – световната литература. Како заклучува Морети, поставяњето во тој случај на дилемата нација или свят, „дърво“ или „вълна“ има чисто реторичен карактер: „националната литература е за тези, коишто чекаат дрвештата; а световната литература за тези, коишто чекаат вълните“ (Moretti, 2000, p. 68). Во својот текст „Evolution, World-Systems, Weltliteratur“ („Еволуцијата, системи-светове, Weltliteratur“), прочетен на конференцијата во Стокхолм през 2004 г., авторот на концепцијата за „четене на дистанција“ обопшта своите по-ранни концепции и оглашава липсата на възможност за формирање на единна дефиниција за „световна литература“, вопреки че тајна формулировка функционира во хуманитаристиката от близо два века (Moretti, 2006, p. 113). Обрщайки се към теоријата за еволуцијата (към процесите на разделяње и видообразување) и към теоријата за системите-светове (процесите на уеднаквивање, дифузија), тој различава окончателно нејните два вида: првата световна литература (*Weltliteratur*), во неговото разбирање, свъвршено се вписва во модела на еволуцијата, а втората световна литература на свој ред – во модела на системите-светове. Двете различни реализации на световната литература са обусловени исторически: доколкото првата доминира до XVIII век, та се проява како мозајка от отделни, локални литературни култури, възниква по пътя на разграничаването, дотолкова втората намира израз во по-късниот период како резултат от унификацијата на международното литературно пространство. Во другиот случај, како подчертава Морети, става дума не толкова за световна литература, колкото за изменлива (плавна) система на световната литература. Ако обопшим накратко: теоријата за „системите-светове“ позволява да се види и разбере процесът на уеднаквивање – привидното „единство“ на световната литература (за италианскиот иследовател та винаги е „една и неравна“), единство, към което во свъсем други геополитически условия се е стремил Гьоте чрез својата идея за *Weltliteratur*.

Компаративистките констелации

Днес е очевидно, че новата компаративистика – културната компаративистика – побеждава старото, етноцентрично сравнително литературознание, а постмодерната история на литературата (всъщност литературната интерпретация¹⁶, както твърди Пол де Ман) – традиционната (национална) история на литературата, – и че тези формации се взаимопроникват в интелектуално и институционално измерение. Ако вземем под внимание от гледна точка на двете компаративистики (традиционната и културната) ситуацията на историята на литературата заедно с нейна актуална криза¹⁷, няма да е трудно да се изкушим да направим най-проста типология на връзките, да съзрем в тигела на разнообразните съотношения четири елементарни възможности.

Първо, съотношението по линията *традиционна литературна компаративистика – традиционна (национална) история на литературата*, и, следователно, случая на продължение, засилване, или – както това се е наричало по-рано – включване. Изглежда, че това съотношение, от гледна точка на нашата актуална геополитическа действителност, очертава исторически затворен раздел на връзки, типични за реалиите и науката от XIX век. *Status quo ante (bellum)* гарантира обаче „научния“ характер на дисциплината, нейната институционална самостоятелност (парадоксът се състои в това, че в този случай се забравя за миналото на „дисциплината извън дисциплината“, което се потвърди в последно време най-малко от разговора на полските литературоведи по темата за състоянието на компаративистиката, публикуван в краковското списание „Wielogłos“ – „Многогласие“¹⁸). Ето че традиционната история на литературата подема опит за установяване на „идеална библиотека“, на затворен канон, който традиционната литературна компаративистика подсилва, насочвайки се към Университета на Съвършенството. Очевидно тезата на Етиамбл, че тук става въпрос само за ефектите на зле разбираня лансонизъм („безползни биографични компилации, анекдотични, маргинални случаи [...] (Etiemble, 1976, p. 220), – е пресилена.

¹⁶ Съгласно изложението на Пол де Ман: „За да станем добри историци на литературата, трябва да помним, че това, което обикновено наричаме история на литературата, има малко общо (или няма нищо общо) с литературата; затова пък това, което наричаме литературна интерпретация, всъщност е история на литературата“ (de Man, 1973, p. 140).

¹⁷ Този проблем стана от определено време обект на специален интерес у полските литературоведи (see Walas, 1993, *Historia literatury w przebudowie...*, 2005, *Historia literatury w perspektywie...*, 2006, „Inna historia literatury jest możliwa...“, 2010, Zaleski, 1997, Bolecki, 1999, Pytania..., 2005, Nycz, 2005, *Możliwa historia literatury...*(2010).

¹⁸ За проблемите на съвременната компаративистика разговарят Мария Коритовска, Марта Сквара, Олга Плащевска, Богуслав Бакула, Томаш Билчевски, Анджей Боровски, Анджей Хеймей и Тадеуш Славек. „Wielogłos“, 2010, № 1-2 (специален брой: „Компаративистиката днес“, с. 11-12).

Второ, трябва да се разграничат съотношенията по линията *културна компаративистика – традиционна история на литературата*, следователно, случая на явната опозиция. Това е хоризонтът на мислене на мнозина днешни компаративисти, привърженици на световната литература (Дамрош и донякъде Морети). Доколкото едната област предлага „микроканони“ и преодоляване на всяка цена на „постколониалния хиперканон“ (Damrosch, 2010, p. 374), дотолкова другата продължава неизменния интерес към класическия историколитературен канон, критикувайки от своя страна културната компаративистика, която се възприема като нелитературоведска и даже ненаучна дейност (впрочем такива обвинения е срещнал още Ауербах, когато са критикували яростно много филолози за твърде общ подход към литературата, представен в „Мимезис“; днес подобни обвинения понася Морети).

Трето, трябва да отбележим острия конфликт между *традиционната (национална) литературна компаративистика и постмодерната история на литературата* – това също е случай на видима опозиция. Това съотношение само привидно е нелогично. От едната страна са привържениците на анахроничните в някаква степен течения на днешната компаративистика (тук доминира характерен поглед върху културната реалност, а именно бягство от съвременността), а от другата страна – някои литературни историци, които посягат към миналото на сравнителното литературознание, за да поставят в резултат на това под въпрос смисъла на съществуването на този вид силно остаряла дисциплина в най-новата наука (добър пример за това би била критиката на полската компаративистика, изразявана при различни случаи от Михал П. Марковски).

И накрая – четвърто – трябва да се обърне внимание на изненадващото съотношение между *културната компаративистика и постмодерната история на литературата* („друга“, „слаба“, „културна“, „транскултурна“ и др.), което нарекох в началото случаен съюз. По принцип ме интересува не цялата бегло скицирана тук типология, а този четвърти случай, спрямо който останалите представляват неизбежна точка на съотнасяне. В този случай е отменена инклузията (включването), а още повече – опозицията, двата модела са в състояние на суспендиране. Може да се съди на пръв поглед, че лансираните идеи в двете течения стават идентични, че няма нужда от тяхното разграничаване и, вследствие на това, от запазване на двете „синонимични“ формулировки. Разбира се, най-новата литературна компаративистика – както и постмодерната литературна история, – се характеризират в ерата на интерпретациите с *перманентно състояние на нестабилност* (cf. Hejmej, 2010 b, p. 68 and the following), за което спомагат опитите за скъсване с финалността, подредбата, проектите на някогашните монографии и литературноисторически синтези, уси-

лията за окончателно установяване на теченията, периодите, школите, литературните родове и жанрове и т. н. Би следвало да се говори обаче за прогресиращия процес на конвергенция, защото разлика има, макар че тя се оказва деликатна и допълнително усложнена от актуалната ситуация на слабост на компаративистиката, която, по убеждението на Кълър, е причинена между другото от възприемането от страна на други изследователи на фокусиранията на компаративистите (Culler, 2006, p. 237) (струва си тук да припомним, че сближаването на методологията на съвременния литературен историк с методологията на компаративиста коментира мимоходом Вл. Болецки по време на Конгреса на полонистите през 1995 г.¹⁹).

Споменатата разлика засяга несъмнено по-широк обхват от изследвания (това е гледната точка например на Хенри Рима²⁰): културната компаративистика днес поставя в центъра на вниманието, между другото, проблемите на превода и новите изследвания над превода, проблема за интердисциплинарността (cf. Remak, 2002), всички явления на съвременната култура (друг е въпросът, че тези изследователски тенденции се опитва бързо да подхване и литературният историк). Разликата между днешната културна компаративистика и постмодерната история на литературата произтича и от нещо друго, свързва се с житейския опит особено на такива компаративисти като Ауербах, Саид и Спивак. Няма съмнение, че потребността от културната компаративистика произтича в наше време не само от феномена на световната литература, от международния литературен обмен, но и от специфичния, индивидуален опит на отделните компаративисти. Тези две основни причини за продължаващото оставане при компаративистиката, „дисциплина извън дисциплината“, отбелязва прецизно Кълър, който твърди, че това се дължи в някаква степен на ситуацията на световната литература и преди всичко на ситуацията на съвременния човек: „опита на полиглотството“ и „космополитната идея“ (Culler, 2006, p. 246), разбрана по модерен начин. Американският литературовед сочи два типа компаративисти, в зависимост от формиралите ги житейски обстоятелства: единият

¹⁹ Както твърди Болецки: „[...] съвременният литературен историк търси критерии не толкова за спойка и синтез, колкото за аналогия и сравнения. Не толкова синтезира, колкото умножава контекстите. Оттук и все по-голямата кариера на литературната компаративистика, опираща се не на традиционните критерии на националните литератури, а на фактори от друг тип: на универсалии, свързани с митовете и архетипите, сътворяването на субекта, отношенията между различните форми на насилие и неговите обекти, и накрая на такива категории като социален пол (gender), малцинство-мнозинство, природа-култура, мултикултурност и др. (Bolecki, 1999, p. 368).

²⁰ Според Рима: „Не съществуват никакви принципни разлики между изследователските методи в областта на националната литература и методите на компаративистиката [...]. Съществуват обаче обекти за изследване в областта на компаративистиката (например общи: сближаването и отдалечаването на различните култури, или пък частни: проблемът за превода), които прекрачват границите на националната литература“ (Remak, 1997, p. 29).

тип се налага и обуславя от действителността на (е)миграцията (това измерение на компаративистиката на XX век излага Джордж Стайнър в оксфордската си реч „What is Comparative Literature?“ / „Що е сравнителна компаративистика?“ – Steiner, 2010, p. 517), а другият е резултат от доброволен, индивидуален избор – бягството от „американския провинциализъм“, а по-широко – от всякакъв „провинциализъм“, резултат от безкористния интеркултурен диалог.

В този контекст е лесно да се разбере потребността от реактивиране на идеята *Weltliteratur* през XX век (и особено в края на XX и началото на XXI), – потребност, която се оказва в действителност толкова явна, колкото и дискуссионна. Световната литература, както се вижда поне от примера на Дамрош и Морети, може да се конструира (sic!) по много различни начини и да се ситуира в перспективата както на културната компаративистика, така и на постмодерната литературна история. Обаче, като проект в основата си утопичен, тя отдавна събужда скептицизма на различни литературоведи: не само на Етиамбл (който двусмислено признава замисъла като необходим, но почти невъзможен за осъществяване), не само на Кълър (този изследовател – *faute de mieux* – е умерен привърженик на световната литература, съгласява се с мнението, че световната литература остава от определена гледна точка безнадежден проект, невъзможен може би поради „макдонализацията“ – Culler, 2006, p. 245 – тоест, днешния начин на Америка да колонизира другите култури), не само на Джелал Кадир (поради риска от инструментализация на отделните литератури в света, потенциални обекти на неоколониална узурпация и империалистично подчиняване), не само, което е разбираемо, на Спивак, но и на главните ѝ теоретици, като например Дамрош, предупреждаващ за опасността от „криптонационализъм“. Диагнозата на Спивак, която открито критикува и етноцентричното течение в компаративистиката, формирало се през XIX век, и актуалното течение на умерената културна компаративистика, включително и световната литература, се оказва еднозначна – горните предложения са признати за продължение на същата мисловна парадигма за съвременния свят. Проектът за екстремна компаративистика, формулиран след обявяването на „смъртта на дисциплината“, се опира следователно на по-радикални предпоставки, произтича от особен вид постколониална чувствителност:

[...]логична последица от свободното дефиниране на границите на литературната компаративистика трябва да бъде нейното отваряне към възможността за изследване на всички литератури, при запазване на езиковата и историческата точност. С други думи – равни шансове за всички (Spivak, 2010, p. 166).

В тази ситуация изглеждат основни най-общите въпроси за етиката и политиката, за характера на компаративистичната стратегия: как да изследваме без сравнение?, по какъв начин да не сравняваме?, щом

„големите мрежи от връзки възникват въз основа на изключванията“ (Spivak, 2008, p. 131). Екстремалната компаративистика, както не е трудно да се констатира, разрешава в нашия случай много въпроси – под нейната егида няма да възникне нова или друга история на литературата.

References

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London/New York: Verso.
- Apter, E. (2010). Nowa komparatystyka. Transl. M. Dąbrowska. In: T. Bilczewski (Ed.) *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. (cf. Apter, E. (2006). A New Comparative Literature. In: Apter, E. *The Translation Zone. A New Comparative Literature*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 243-251.)
- Auerbach, E. (1976). Filologia literatury światowej. Transl. A. Szewczukowa. In: H. Markiewicz (Ed.) *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, v. 2. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. (cf. Auerbach, E. (1952). Philologie der Weltliteratur. In: Muschg, W., Staiger, E. (Eds.). *Weltliteratur*. Festgabe für Fritz Strich zum 70. Geburtstag, Bern: Francke Verlag, 39-50.)
- Barthes, R. (1970). Historia czy literatura? Transl. W. Błońska. In: R. Barthes. *Mit i znak*. Eseje. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. (cf. Barthes, R. Histoire ou littérature? *Annales* 1960, (3), 524-537.)
- Bernheimer, Ch. (1995). The Bernheimer Report, 1993: Comparative Literature at the Turn of the Century. In: Ch. Bernheimer (Ed.) *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Baltimore/London: Hopkins University Press.
- Birus, H. (2000). The Goethean Concept of World Literature and Comparative Literature *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, (4), v. 2.
- Bolecki, W. (1999). Czym stała się dziś historia literatury. In: W. Bolecki. *Połowanie na postmodernistów (w Polsce) i inne szkice*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 350-372.
- Bolecki, W. (2004). 1989 in Poland: Continuity and Caesura. In: M. Cornis-Pope, J. Neubauer (Eds.). *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. Amsterdam: John Benjamins, v. 1, 51-54.
- Carré, J.-M. (1951). Avant-propos. In: M.-F. Guyard. *La littérature comparée*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Casanova, P. (2008). Principes d'une histoire mondiale de la littérature. In: P. Casanova. *La République mondiale des Lettres* [1999]. Paris: Éditions du Seuil, 27-74.
- Chasles, Ph. (1835). Littérature étrangère comparée. *Revue de Paris*, (17), 238-262.
- Croce, B. (1903). La „letteratura comparata”. *La Critica. Rivista di letteratura, storia e filosofia*, v. 1.
- Culler, J. (2006). Comparative Literature, at Last. In: H. Saussy (Ed.) *Comparative Literature in the Age of Globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 245-246.

- Curtius, E. R. (1948). *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern: Francke.
- Damrosch, D. (2003). Conclusion: World Enough and Time. In: D. Damrosch. *What is World Literature?* Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Damrosch, D. (2006). Where is World Literature? In: G. Lindberg-Wada. (Ed.) *Studying Transcultural Literary History*. Berlin: Walter de Gruyter, 211-220.
- Damrosch, D. (2010). Literatura światowa w dobie postkanonicznej i hiperkanonicznej, transl. A. Tenczyńska. In: T. Bilczewski (Ed.) *Niewspółmierność. Perspektywy nowocześniejszej komparatystyki. Antologia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- (Damrosch, D. (2006). World Literature in a Postcanonical, Hypercanonical Age. In: H. Saussy. (Ed.) *Comparative Literature in the Age of Globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 43-53.)
- Damrosch, D. (2011). Comparative World Literature. In: L. Papadima, D. Damrosch, T. D'haen (Eds.) *The Canonical Debate Today. Cross-ing Disciplinary and Cultural Boundaries*. Amsterdam: Rodopi, 169-178.
- Ekerman, Y. P. (2019). *Razgovori s Gyote*. Trans. D. Osinin, P. Nikolova. Sofia: Zahari Stoyanov. [Екерман, Й. П. *Разговори с Гьоте*. Прев. Д. Осинин, П. Николова. София: Захари Стоянов.]
- Escola, M. (2008). Voir de loin. Extension du domaine de l'histoire littéraire. *La Revue Internationale des Livres et des Idées*, 5 (mai-juin).
- Etiemble, R. (1976). *Porównanie to jeszcze nie dowód*. Transl. W. Błońska. In: H. Markiewicz (Ed.) *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, v. 2, Kraków: Wydawnictwo Literackie. (cf. Etiemble, R. (1963). *Comparaison n'est pas raison. La Crise de la littérature comparée*. Paris: Gallimard, 59-115.)
- Etiemble, R. (1997). *Czy należy zrewidować pojęcie Weltliteratur?* Transl. H. Igalson-Tygielska. In: H. Janaszek-Ivaničková (Ed.) *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. Warszawa: Instytut Kultury, 71-83. (cf. Etiemble, R. (1975). Faut-il réviser la notion de Weltliteratur? In: Etiemble, R. *Essais de littérature (vraiment) générale*. Paris: Gallimard, 15-36).
- Even-Zohar, I. (1990). Laws of Literary Interference. *Poetics Today*, v. 11, (1), 53-72.
- Ferris, D. (2006). Indiscipline. In: H. Saussy (Ed.). *Comparative Literature in the Age of Globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 78-99.
- Greenblatt, S. (2002). Racial Memory and Literary History. In: L. Hutcheon, M. J. Valdés (Eds.) *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Oxford/New York: Oxford University Press, 50-62.
- Greenblatt, S. (2006). Czym jest historia literatury wstęp. Transl. K. Kwapisz Williams. In: K. Kujawińska-Courtney (Ed. and introduction). *Poetyka kulturowa. Pisma wybrane*. Kraków: Universitas, 273-274. (cf. Greenblatt, S. (1997). What is the History of Literature? In: *Critical Inquiry*, v. 23, (3), 460-481.)
- Guérard, A. (1958). Comparative Literature? *Yearbook of Comparative and General Literature*, (7), 1-6.
- Hejmej, A. (2010). Komparatystyka kulturowa: interpretacja i egzystencja. *Teksty Drugie*, (5), 53-64.

Historia literatury w perspektywie kulturowej – dawniej i dziś (2006). In: M. P. Markowski, R. Nycz (Eds.) *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Kraków, 93-135.

Historia literatury w przebudowie (2005). In: M. Czermińska et al. (Eds.) *Polonistyka w przebudowie: literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, v. 2, Kraków, 429-443.

Hollier, D. (Ed.) (1989). *A New History of French Literature*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Hutcheon, L. (2002). Rethinking the National Model. In: L. Hutcheon, M. J. Valdés (Eds.) *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Oxford/New York: Oxford University Press, 18-19.

Hutcheon, L., Valdés M. J. (Eds.) (2002). *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Oxford/New York: Oxford University Press.

„Inna historia literatury jest możliwa”. Z Teresą Walas rozmawiają Tomasz Mackiewicz i Agnieszka Wnuk. *Tekstualia*, 2010, (3). (Czas utracony? Koniec historii literatury?), 89-100.

Jost, F. (1997). Komparatystyka literacka jako filozofia literatury. Transl. R. Gręda. In: H. Janaszek-Ivaničková (Ed.) *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. Warszawa: Instytut Kultury. (cf. Jost, F. (1968). La littérature comparée, une philosophie des lettres. In: F. Jost. *Essais de littérature comparée*, v. 2. Fribourg: Éditions Universitaires, 313-341.)

Kuziak, M. (2010). Palimpsesty komparatystyki. In: E. Szczęsna, E. Kasperski (Eds.) *Komparatystyka dzisiaj*. Kraków: Wydawnictwo Universitas, 132 and the following.

Lindberg-Wada, G. Ed. (2006). *Studying Transcultural Literary History*. Berlin: Walter de Gruyter.

Mann, M. (1918). *O literaturze porównawczej. Szkic informacyjny*. Kraków: G. Gebethner i Ska.

Man, P. de. (1973). Historia literatury i nowoczesność w literaturze. Transl. J. Goślicki. *Teksty*, (5), 121-140). (cf. Man, P. de (1983). *Literary History and Literary Modernity*. In: P. de Man. *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 142-165).

Meltzl, H. (1877). Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Literatur. *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok / Zeitschrift für vergleichende Litteratur*, (1), 179-182.

Moretti, F. (2000). Conjectures on World Literature. *New Left Review*, 2000, (1), 55-67.

Moretti, F. (2001). Hypothèses sur la littérature mondiale. Transl. R. Micheli. *Etudes de Lettres*, (2), 9-24.

Moretti, F. (2005). Graphs, Maps, Trees. *Abstract Models for a Literary History*. London/New York: Verso.

Moretti, F. (2006). Evolution, World-Systems, Weltliteratur. In: G. Lindberg-Wada. (Ed.) *Studying Transcultural Literary History*. Berlin: Walter de Gruyter, 113-121.

Moretti, F. (2008). *Graphes, cartes et arbres. Modèles abstraits pour une autre histoire de*

la littérature. Transl. É. Dobenesque. Paris: Éditions Les Prairies Ordinaires.

Nycz, R. (2010). Możliwa historia literatury. *Teksty Drugie*, (5), 167-184.

Nycz, R. (2005). O przedmiocie studiów literackich – dziś. *Teksty Drugie*, (1/2), 175-187.

Pettersson, A. (2006a). Possibilities for Transcultural Literary History. In: G. Lindberg-Wada. (Ed.) *Studying Transcultural Literary History*. Berlin: Walter de Gruyter, 9-11.

Pettersson, A. (2006b). Introduction: Concepts of Literature and Transcultural Literary History. In: A. Pettersson. (Ed.) *Literary History: Towards a Global Perspective*, v. 1: *Notions of Literature Across Times and Cultures*. Berlin: Walter de Gruyter, 1-35.

Posnett, H. M. (1886). *Comparative Literature*. London: Kegan Paul, Trench and Co.

Pytania o przedmiot literaturoznawstwa. (2005). *Teksty Drugie*, (1-2), 11-21.

Remak, H. H. H. (1997). Literatura porównawcza – jej definicja i funkcja. Transl. W. Tuka. In: H. Janaszek-Ivaničková (Ed.) *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. Warszawa: Instytut Kultury, 25-36. (cf. Remak, H. H. H. (1961). Comparative Literature, Its Definition and Function. In: N. P. Stallknecht, H. Frenz. (Eds.) *Comparative Literature: Method and Perspective*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 3-37.)

Remak, H. H. H. (2002). Origins and Evolution of Comparative Literature and Its Interdisciplinary Studies. *Neohelicon*, (1), 245-250.

Said, E. W. (2003). Introduction to the Fiftieth-Anniversary Edition. Transl. R. Task. In: E. Auerbach. *Mimesis. The Representation of Reality in Western Literature*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, IX-XXXII.

Schmeling, M. (Ed.) (1995). *Weltliteratur heute: Konzepte und Perspektiven*. Würzburg: Königshausen und Neumann.

Skwarczyńska, S. (1975). Aspekt językowo-artystyczny w przedmiocie badań komparatystyki literackiej. In: S. Skwarczyńska. *Pomiędzy historią a teorią literatury*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 253-267.

Spivak, G. Ch. (2009). Rethinking Comparativism. *New Literary History*, v. 40, (3), 609-626.

Spivak, G. Ch. (2003). *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.

Spivak, G. Ch. (2010). Przekraczanie granic. Transl. E. Kraskowska. In: T. Bilczewski (Ed.) *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 161-184.

Spivak, G. Ch. (2008). Komparatystyka ekstremalna. Transl. D. Kołodziejczyk. *Recykling Idei*, (10), 130-135. (cf. Spivak G. Ch. (2009). Rethinking Comparativism. In: *New Literary History*, v. 40, (3), 609-626).

Steiner, G. (2010). Czym jest komparatystyka literacka? Transl. A. Matkowska. In: T. Bilczewski. (Ed.) *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 511-529. (cf. Steiner G. (1996). What is Comparative Literature? In: G. Steiner. *No Passion Spent: Essays 1978-1995*. New Haven/ London: Yale University Press, 142-159).

Strich, F. (1946). *Goethe und die Weltliteratur*. Bern: Francke Verlag.

- Szyrocki, M. (1981). *Johann Wolfgang Goethe*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Tieghem, P. van. (1931/1957). *La littérature comparée*. Paris: Armand Colin.
- Valdés, M. J., Hutcheon, L. (1994). *Rethinking Literary History – Comparatively*. New York, American Council of Learned Societies [Occasional Paper], (27) (and In: *ACLA Bulletin*, 1995/96, v. 25, 11-22).
- Valdés, M. J. (2002). Rethinking the History of Literary History. In: L.Hutcheon, M. J. Valdés (Eds.) *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Oxford/New York: Oxford University Press, 6-115.
- Walas, T. (1993). *Czy jest możliwa inna historia literatury?* Kraków: Universitas.
- Walas, T. (2005). Historia literatury w przebudowie. In: M. Czermińska et al. (Eds.) *Polonistyka w przebudowie: literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja. Zjazd Polonistów*. Kraków, 22-25 września 2004, v. 2. Kraków: Universitas, 429-443.
- Wellek, R. (1974). Powszechna, porównawcza i narodowa historia literatury. In: M. Żurowski (Ed.) *Wellek, R. Teoria literatury*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 56 and the following.
- Wellek, R. (1979). Termin i istota literatury porównawczej. Transl. A. Jaraczewski. In: R. Wellek. *Pojęcia i problemy nauki o literaturze*. Selection and introduction by H. Markiewicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 56-85.
- Wellek, R. (1979). Kryzys literatury porównawczej. Transl. I. Sieradzki. In: R. Wellek. *Pojęcia i problemy nauki o literaturze*. Selection and introduction by H. Markiewicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 392-403.
- Zaleski, M. (1997). Jak możliwa jest dziś historia literatury? In: J. Abramowska, A. Brodzka (Eds.) *Z perspektywy końca wieku. Studia o literaturze i jej kontekstach*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 47-61.